

Psykoanalys

– mellan vardaglig och vetenskaplig psykologi

JOHAN ERIKSSON

Psykoanalysen som teori och klinisk praktik skapades i början av förra seklet av Sigmund Freud och tvärsigenom 1900-talet har den utövat ett enormt inflytande över den västerländska kulturen och det moderna samhället. Som generell teori om människans mångbottnade sjäsliv har den satt djupa spår i den vetenskapliga och intellektuella världen, och som klinisk behandlingsmetod för psykiskt lidande har den på olika sätt kommit att påverka framväxten av den psykiatriska vården.

Sedan tjugo år tillbaka kan man dock tala om att psykoanalysen har hamnat i något av en kris och den har blivit starkt ifrågasatt både som vetenskap och som behandlingsmetod. På den privata marknaden är det allt färre som söker sig till de psykoanalytiska mottagningarna. På psykologutbildningarna och inom den akademiska psykologin betraktas numera den psykoanalytiska teorin som förlegad och knappast förenlig med en modern syn på människans psykiska liv. Och inom den offentliga psykiatrin har man sedan länge klippt banden till psykoanalysen och i stället försvurit sig åt en medicinsk biologism.

Förklaringen till detta kan förstås sökas på flera håll, inte minst ekonomiskt och vårdpolitiskt. Men en starkt bidragande orsak till att det så förhållandevis enkelt gick att rubba, inte bara psykoanalysens dominerande ställning, utan också dess interna självförtroende, är att det råder ett slags inneboende konflikt i psykoanalysens egen självidentitet, en konflikt som står att finna redan hos Freud men som har levt kvar genom 1900-talet och

gjort psykoanalysen mottaglig för den typ av kritik som idag riktas mot den.¹

Freud hade sin ursprungliga intellektuella hemvist i den akademiska neurologin, vilket gjorde att han på en programmatisk nivå bekände sig till en vetenskapsteoretisk naturalism och positivism. Dessutom var han läkare och skrev därmed in psykoanalysens kliniska praxis i vad som skulle kunna kallas för ett medicinskt paradigm inom vilket man tänker sig att psykoanalys är en sjukvårdande behandling vars främsta mål är att så effektivt som möjligt avlägsna psykiska symptom. Med utgångspunkt i dessa parametrar vann psykoanalysen snabbt legitimitet inom det vetenskapliga och sjukvårdande samfundet, till en början i egenskap av att vara en disciplin som exklusivt utövades av vidareutbildade läkare. Men genom att inordna sig själv i denna »diskursiva ordning» (för att använda ett välkänt begrepp från Foucault) gjorde den sig samtidigt mottaglig för dagens typ av kritik, en kritik som i grova drag hävdar att resultat inom modern hjärnforskning och experimentell psykologi har gjort psykoanalysens teori obsolet, och att dagens antidepressiva medicin och snabba kognitiva beteendeterapi har visat sig betydligt mer effektiv när det kommer till uppgiften att lindra psykiskt lidande.

Dock ska man ha klart för sig att trots och bakom Freuds programmatiska utlåtanden om psykoanalysens karaktär så skapade han en psykologisk teori som inte låter sig fångas inom ett snävt naturvetenskapligt eller positivistiskt vetenskapsideal. Dessutom skapade han en klinisk behandlingsform som är svår att förena med ett paradigm för medicinsk sjukvård.

Många menar att den bästa vägen för psykoanalysen att i dag återvinna sin forna legitimitet är att i egenskap av klinisk behandlingsform, och på samma sätt som den kognitiva beteendeterapin, satsa mer resurser på empiriska utfallsstudier för att på den vägen försöka bevisa sin terapeutiska effektivitet. Och i egenskap av psykologisk teori bör psykoanalysen utveckla och intensifiera sitt samarbete med neurobiologin och den experimentella universitetspsykologin för att med hjälp av dessa discipliner vetenskapligt försöka bekräfta eller falsifiera sin egen teori och på så vis staka ut riktlinjerna för sitt fortsatta teoretiska arbete.

Andra menar att problemet med ett sådant tillvägagångssätt är att det underkastar psykoanalysen måttstockar vad gäller vetenskaplighet och terapeutisk framgång som är illa anpassade för dess egenart. För att psykoanalysen i dag överhuvudtaget ska överleva som kunskapstradition inom akademien och inom det moderna välfärdssamhället framstår det snarare som nödvändigt att den först och främst på allvar tar sig an uppgiften att filosofiskt artikulera sin egen särart både som teori och som behandlingsform. Denna artikel är ett försök att åtminstone dra upp några riktlinjer för hur denna uppgift skulle kunna realiseras.

Vardaglig och vetenskaplig psykologi

Psykologi är ett tvetydigt begrepp. Å ena sidan är det något som vi alla ägnar oss åt i vårt vardagliga liv då vi i en mängd olika situationer försöker förstå och förklara våra egna och andras känslor, tankar, handlingar, reaktioner och beteendemönster. Å andra sidan är psykologi en akademisk vetenskaplig disciplin för vilken psyket och de psykiska yttringarna har blivit ett forskningsområde som man företrädesvis närmar sig med utgångspunkt i metoder som hämtats från naturvetenskaperna. Där vardagspsykologin och dess kunskap är personlig och hängiven det enskilda fallet, där genererar den akademiska psykologin en form av kunskap som till sin inre karaktär är opersonlig, generell, induktiv och teoretisk.

Men betyder detta att i jämförelse med den vetenskapliga psykologin så rör vi oss endast på ytan när vi vardagligt försöker förstå oss själva och andra? Är det så att vi i vår vardagspsykologi famlar oss fram i mörkret och med utgångspunkt i högst subjektiva kunskapsresurser, och med hjälp av minst sagt trubbiga begreppsliga verktyg, i varje enskild situation försöker förstå något som blott utgör en instans av en för oss fördold psykologisk lagbundenhet – en lagbundenhet som det krävs finkalibrerade vetenskapliga metoder och teorier för att få kunskap om? Och på samma sätt som vi uppsöker en läkare för att få reda på orsakerna till våra magsmärter, på samma sätt borde vi kanske tillfråga professorerna på de psykologiska institutionerna för att få de *egentliga*, *verkliga* och *objektiva* förklaringarna till varför vi tänker, känner och beter oss som vi gör?

Nej, någonting i detta klingar fel. I jämförelse med dagens naturvetenskapligt färgade universitetspsykologi är vardagspsykologin en så radikalt annorlunda form av psykologi att det är tveksamt huruvida den förstnämnda skulle kunna ersätta, förändra, fördjupa eller ens komplettera den sistnämnda.

Dagens vetenskapliga psykologi lyder ett metodologiskt imperativ som härstammar från 1600-talets vetenskapliga revolution: att tänka objektivt om någonting är att beskriva och förklara det i erfarenhetsoberoende termer, det vill säga i termer som förblir gällande utanför eller oavsett den subjektiva upplevelsen av saken i fråga. På så vis försöker man objektivt förklara de psykiska yttringarna i termer av opersonliga bakomliggande orsaker («stimuli», «processer», «mekanismer») för att därigenom i förlängningen upptäcka och formulera universella kausala lagbundenheter utifrån vilka man sedan kan förutsäga framtida händelseförlopp i det psykiska livet.

För vardagspsykologin är det precis tvärtom. När vi inom ramen för vår vardagliga tillvaro försöker förstå oss själva och andra så gör vi detta i första hand mot bakgrund av en psykologisk kunskap och en själslig

vokabulär som har sitt ursprung i den mänskliga livsvärld som vi vuxit upp och fostrats in i. Vi förstår våra egna och andras handlingar, reaktioner och beteendemönster i termer och utifrån en kombination av önsksningar, behov, livsomständigheter, verklighetsuppfattning, förhoppningar, trosföreställningar, rädslor och så vidare. Att en person säger upp sig från jobbet och lämnar familjen vind för våg för att flytta till Spanien och öppna ett kafé – detta blir kanske förståeligt utifrån det faktum att personen gifte sig och skaffade barn redan som tjugoåring och att hen nu när barnen är tillräckligt stora för att klara sig själva till slut gav efter för ett sedan länge uppdämt behov av att vara fri och förverkliga sig själv. Och att personen efter tre månader kom tillbaka igen... ja, kanske tog hemlängtan, parad med en nedärvd plikt känsla, till slut överhanden.

Vad som på ett grundläggande plan karaktäriserar en psykologisk förklaring av denna vardagliga typ är att den utgör ett försök att förstå en person *inifrån*. Att förklara någons beteende i termer av dess bakomliggande motiv, tankar, känslor och verklighetsuppfattning innebär att göra detta beteende förståeligt utifrån personens egen synvinkel. Och i detta använder vi vår egen synvinkel eller vårt eget perspektiv som ett slags »fantasi-resurs»²; vi använder vår egen erfarenhet, fantasi och emotionella rörlighet för att förstå det yttre och det inre sammanhang som inte är vårt eget men inom vilket den andre personens beteende vinner någon form av begriplighet.

När vi utifrån denna vardagspsykologi talar om att någon är en god psykolog eller besitter en stor portion psykologisk kunskap syftar vi inte på något som kan förvärfvas genom att man skriver in sig på en universitetskurs, och de observationer på vilka kunskapen vilar görs inte i vetenskapliga laboratorier. Snarare syftar vi på en form av kunskap som bäst kan beskrivas i termer av *människokänedom* och *omdömesförmåga*, något som till exempel en bra författare kan visa prov på i sitt sätt att teckna karaktärer och livsöden. Och sådan kunskap är i första hand grundad på observationer och erfarenheter i vilka man själv är intimt involverad i egenskap av psykologiskt subjekt och som måste göras inom ramen för det levande livets egen trafik – om inte annat så av den enkla anledningen att mänskliga beteenden, handlingar, känslor och tankar i varje särskilt fall är djupt integrerade delar av en persons karaktär, livsomständigheter och historia. Att förvärva genuin psykologisk kunskap – att verkligen *lära känna* det som vi kallar för det psykiska – kräver med andra ord engagemang och själslig flexibilitet, det vill säga personliga kvalitéer, och inte experimentella vetenskapliga metoder och välutbildade funktionärer.

Psykologi i denna ursprungliga form är alltså ingen akademisk disciplin och psykologiska frågor i denna mening kan omöjligen besvaras med hjälp

av de metoder och tillvägagångssätt som dominerar dagens naturvetenskapliga universitetspsykologi. Till exempel: en neurobiologisk förklaring till vad som händer i hjärnan när vi blir arga kan varken ersätta, förändra eller fördjupa vår vardagspsykologiska förståelse av varför grannen slängde ut teveapparaten genom fönstret när Sverige förlorade kvalmatchen mot Portugal och det stod klart att vi skulle missa sommarens VM-slutspel. Och detta beror i grund och botten på att vi inom vardagspsykologin, till skillnad från den naturvetenskapliga psykologin, alltid baserar våra förklaringar på det faktum att det psykiska livet i första hand är *intentionalt* och inte *kausalt* relaterat till världen. Det vill säga vi utgår ifrån det som skulle kunna kallas för det mänskliga hos människan; det som gör människan till någonting annat än eller någonting mer än en psykofysisk entitet som är inlemmad i den naturliga ordningens kausalitet – hennes karaktär av att vara ett psykologiskt subjekt som känner, tänker och handlar med utgångspunkt i en meningsfull erfarenhet eller upplevelse av sig själv och sin omvärld. Kort sagt, de psykiska fenomenen är uttryck för det som vi allmänt brukar tala om som »det själsliga livet».

Med detta sagt är det dags att återvända till psykoanalysen.

Psykoanalysens utvidgning och fördjupning av vardagspsykologin

Inom den akademiska psykologin är psykoanalysen i dag hårt kritiserad för att vara ovetenskaplig. Både som teori och behandlingsform, hävdar man, saknar psykoanalysen ordentliga vetenskapliga belägg, det vill säga »evidens». Delvis är detta sant. Men bara delvis. I jämförelse med dagens akademiska psykologi är psykoanalys en vetenskap som i sitt sätt att förstå och förklara de psykiska fenomenen gör något som den naturvetenskapligt utvecklade psykologin är oförmögen till – den ersätter inte, men den *utvidgar* och *fördjupar* vardagspsykologin. Detta gör inte psykoanalysen till en sämre eller mindre vetenskaplig form av psykologi, men det gör psykoanalysen till en *radikalt annorlunda form* av psykologisk vetenskap och därför måste den också bedömas utifrån andra måttstockar när det kommer till frågor som gäller den psykoanalytiska teorins och klinikens vetenskapliga evidens, legitimitet och relevans.

Detta hade Freud på känn mycket tidigt. Det är till exempel ett talande faktum att han trots sin ursprungliga hemvist i neurologi och läkarvetenskap så tidigt kom att inleda en dialog med konsten och litteraturen för att hämta inspiration och för att åskådliggöra sina framväxande teorier. Redan i de fallbeskrivningar som står att finna i *Studier i hysteri* från 1895

– ett verk som ändå räknas till den för-psykoanalytiska fasen av Freuds utveckling – kan vi läsa:

(...) jag tycker själv att det känns egendomligt att mina fallbeskrivningar har kommit att likna noveller och att de så att säga saknar den seriösa vetenskapens traditionella kännetecknen. Jag måste trösta mig med att det inte så mycket beror på mina personliga preferenser utan snarare ligger i sakens natur; lokaldiagnostik och elektriska reaktioner har helt enkelt inte mycket att ge när det gäller hysteri, medan däremot en ingående skildring av de själsliga processerna, som man är van att finna i diktningen, faktiskt tillåter mig att vinna ett slags insikt i hysteriska sjukdomsförlopp.³

Om Freud skulle ha introducerat ett fullständigt och från grunden nytt sätt att förstå och begreppsliggöra det mänskliga psyket skulle hans bidrag till vår kultur paradoxalt nog vara förhållandevis trivialt.⁴ I sådant fall skulle han blott ha erbjudit en alternativ förklaringsmodell, på samma nivå som till exempel neurobiologin. Psykoanalysen skulle då aldrig ha kunnat förändra vårt sätt att förstå oss själva som psykologiska varelser i den utsträckning som den onekligen har gjort. Genom att ansluta sin teori och begreppslighet till vardagspsykologins ursprungliga konception av det mänskliga psyket lyckades Freud i stället fördjupa och utvidga denna konception, något som inte minst visar sig i det faktum att psykoanalytiska begrepp som »bortträngning» och »det omedvetna» i dag är djupt integrerade i vårt vardagspsykologiska tänkande och språkbruk – visserligen i deras mindre tekniska versioner: »förträngning» och »det undermedvetna».

På samma sätt som inom vardagspsykologin så försöker psykoanalysen i varje enskilt fall förstå och förklara de psykiska yttringarna i intentionala och inte i kausala termer. Det vill säga den försöker göra en persons psykiska yttringar begripliga utifrån personens egen synvinkel genom att erbjuda förklaringar och tolkningar som i princip kan verifieras introspektivt eller reflexivt – alltså: »ja just det, så är det» (till exempel: »ja just det, jag är egentligen väldigt ledsen och arg för att mamma dog») i stället för »jaha, är det så» (till exempel: »jaha, är det så att min depression beror på en bristande balans i hjärnans system av signalsubstanser»).

Till skillnad mot den experimentella universitetspsykologin är psykoanalysen därför inte någon »observationsvetenskap».⁵ De manifesta fenomen som vi stöter på i det psykoanalytiska mottagningsrummet (symptom, beteendemönster, överföringsreaktioner, drömmar och så vidare) betraktas inte som observerbara fakta som ska förklaras i termer av deras bakomliggande

orsaker. Snarare betraktas de av psykoanalysen som motivationellt eller intentionalt grundade och inte sällan överdeterminerade *meningsenheter* – alltså som »tecken», som något som »talar», något som har någonting att »berätta», och som därför kan och bör *tolkas* och inte bara *förklaras*.

Den största skillnaden gentemot vardagspsykologin, och det största bidraget till vardagspsykologin, är alltså att psykoanalysen antar existensen av omedvetna och icke realitetsanpassade delar av själslivet som delvis lyder en annan agenda än de medvetna och mer utvecklade delarna. Detta innebär att psykoanalysen kan förstå även sådana till synes irrationella fenomen som drömmar, felhandlingar, neuroser och galenskap utan att hänvisa till ett defekt nervsystem, exempelvis, men med hänvisning till dynamiska relationer mellan önsknings, begär, fantasier, rädslor, motstånd och så vidare. Med andra ord: även uppkomsten av fenomen som drömmar, felhandlingar och psykiska symptom kan nu förstås i *motivationella* och inte i kausala termer, och därför kan även dessa fenomen förstås i termer av att vara något som vi i en mening *gör* och inte som något som bara *händer oss*. Dock föreligger det en risk att man tänker sig Freuds utvidgning av vardagspsykologin som att han bara antar existensen av ett slags andra medvetande vid sidan av vårt vanliga, ett andra medvetande som till skillnad från vårt vanliga visserligen saknar kvalitén medvetenhet, men som liksom detta ändå består av ett koherent system av sinsemellan logiskt relaterade önsknings, begär, fantasier, rädslor, tankar, trosföreställningar, verklighetsuppfattning och så vidare. Det omedvetna, i Freuds mening, utgör dock inte i första hand en separat plats för ett alternativt psykiskt innehåll (själens »svarta låda»), utan utgör snarare en, i varje särskilt fall, djupt idiosynkratisk, arkaisk och ointegrerad intentional kreativitet eller aktivitet. Låt oss titta närmare på ett exempel.

Det omedvetnas aktivitet och kreativitet

I den klassiska uppsatsen *Sorg och melankoli*⁶ får vi ta del av Freuds berömda försök att spåra depressionens psykologiska grunder. Han utgår där ifrån en konkret livssituation, närmare bestämt förlusten av ett älskat objekt, i första hand en närstående person, och den fråga texten sedan försöker besvara är: vilka är de psykologiska mekanismerna bakom det faktum att vissa människor reagerar på förlusten med en normal sorgprocess, medan andra sjunker ner i en djup och ihållande depression?

Hans intrikata svar lyder ungefär så här: Om det normala sorgarbetet består i det psykiska livets gradvisa anpassning till det faktum att det älskade objektet inte längre är tillgängligt, så är detta någonting som den

depressivt lagda personen inte är förmögen till. För att skydda sig mot psykisk smärta verkställer personen på en omedveten nivå i stället en sinnrik försvarsstrategi. För det första regredierar delar av hans psykiska liv tillbaka till den tidigaste narcissistiska och omnipotenta fasen av den psykosexuella utvecklingen där det ännu inte existerar någon tydlig differens mellan jaget och världen, och där relationen till objektet, primärt modern, struktureras i enlighet med orala mönster, primärt sugandet på bröstet. Därmed öppnas möjligheten att på en nivå av omedveten fantasi förneka förlusten genom att inkorporera eller sluka det förlorade objektet och göra det till en del av sig själv. På så vis uppstår en primitiv identifikation som dels innebär att relationen till objektet fortlever som en inre självrelation, och dels innebär att det nu ges möjlighet att i form av självförebåelser ge utlopp för den förbjudna och infantilt grundade aggression som objektets försvinnande har väckt till liv. Det klagande över sig själv som saknas i sorgen, men som är ett väsentligt och för omgivningen ofta uttröttande moment i depressionen («jag är så värdelös...»), har med andra ord karaktären av ett aggressivt anklagande riktat mot ett numera internaliserat objekt. Detta, menar Freud, förklarar den kliniska iakttagelsen att den depressives självförebåelser så sällan stämmer överens med hur han eller hon faktiskt är, och det kastar även ljus över det märkliga faktum att den högljudda självdegraderingen inte sällan innehåller en kvalité av tillfredsställelse.

Sådant är i grova drag det omedvetna försvarsarbete som låser fast den psykiska energin i ett inre arbete, och som därmed bär ansvaret för den specifika form av hämning som i depressionen drabbar den medvetna delen av personligheten. Men för att komma till vår poäng med detta exempel: vad vi här ser är att det omedvetna i Freuds mening i första hand är en motivationellt grundad och kreativ *aktivitet* som i varje enskilt fall utgör ett försök att handskas med ett givet psykiskt predikament och som ytterst syftar till att skapa ett tillstånd av tillfredsställelse eller jämvikt i det psykiska livet (en jämvikt som av de medvetna delarna av psyket i och för sig kan upplevas vara ytterst plågsam).

I vårt exempel utgörs alltså predikamentet av den smärtsamma förlusten av en älskad person, och aktiviteten består i [i] regression, [ii] fantasmatisk inkorporation, [iii] identifikation, [iv] förskjutning av psykisk laddning från det förlorade objektet till en del av den egna personen, och [v] för-täckt aggressionsutlopp i form av självförebåelser och allmän sänkning av självkänslan. På så vis lyckas psyket skapa sig en situation där det i ett slags kompromissbildning, som sagt, både kan upprätthålla relationen till det förlorade objektet i form av en inre självrelation, samtidigt som det blir möjligt att ge uttryck för den förbjudna ilska som förlusten har väckt till liv. Följaktligen måste vi tänka den manifesta depressionen i termer av att vara

en *kreativ skapelse*, och i linje med detta blir det förståeligt varför Freud i ett ofta citerat brev till Jung kan kalla det psykoneurotiska symptomet för »den mänskliga själens stora konstverk».

I generella ordalag kan man därför säga att Freuds utvidgning av vardagspsykologin innebar en radikal insikt i att det vi kallar för psyke inte är en passiv mottagare av en, i sig själv, betydelsefull värld, utan snarare karaktäriseras av att på ett aktivt, kreativt och fantasirikt sätt organisera sina intryck och skänka dem innebörd. Psykets inre problematik, strukturella uppbyggnad och tillfälliga dynamik är inte frukten av passivt genomlidna erfarenheter, utan är i stället resultatet av aktiva och idiosynkratiska lösningar – lyckade eller misslyckade, funktionella eller dysfunktionella, dynamiska eller rigida, tidsenliga eller otidsenliga, arkaiska eller utvecklade – på de mer eller mindre svåra påfrestningar som det inre och yttre livet konstant ställer psyket inför. Psyket är ingen objektiv storhet i världen som mekaniskt reagerar på stimuli och lyder under fasta kausala lagar, utan är snarare att tänka som *ett svar på ett tilltal*. Det vi kallar psyke är självt en psykologisk skapelse som på ett eller annat sätt alltid är »på väg». Kort sagt, för psykoanalysen existerar det inte någonting sådant som ett över-individuellt och lagbundet »hur psyket egentligen fungerar».

Psykoanalys som psykologisk vetenskap

Jag nämnde tidigare att det faktum att psykoanalysen är en utvidgning av vardagspsykologin inte gör den till en sämre eller mindre vetenskaplig form av psykologi, men att det gör den till en *annorlunda form* av psykologisk vetenskap, en vetenskap som därför också måste bedömas utifrån andra måttstockar när det kommer till frågor som gäller den psykoanalytiska teorins och klinikens vetenskapliga evidens, legitimitet och relevans.

Ända sedan Freud skapade psykoanalysen för drygt hundra år sedan har man diskuterat frågan om var den egentligen hör hemma i det kulturella landskapet. Freud själv menade att psykoanalysen på en programmatisk nivå ansluter sig till en vetenskaplig världsåskådning. Detta bör emellertid inte läsas som ett proklamerande för ett snävt naturvetenskapligt och positivistiskt vetenskapsideal. Snarare innebär det att Freud bekänner sig till andan och det etiska innehållet i det moderna upplysningsprojektet. För Freud representerar vetenskapens tidsålder det högsta evolutionära stadiet i mänsklighetens utveckling. Den vetenskapliga människan karaktäriseras av att hon inte låter sig förledas till att förstå sig själv och sin värld i animistiska, mytologiska eller religiösa termer, utan i stället låter sin blick på världen och på sig själv styras av evident kunskap och sanning, det vill säga av fakta och

inte av grundlösa trosföreställningar. När det kommer till psykoanalysens undersökningsområde, det psykiska livet, så innebär det att även dess mest aparta yttringar som drömmar, felhandlingar, neuroser och galenskap kan undersökas, förstås och förklaras på ett rationellt sätt – därmed omfattas psykoanalysen av tyskans breda begrepp om *Wissenschaft*.

Kunskap, sanning och evidens – dessa intimt sammanflätade begrepp utgör de väsentliga byggstenarna i vetenskapens idé. Att fälla ett vetenskapligt omdöme är att mena eller åsyfta att det förhåller sig på det ena eller andra sättet. Omdömet kan visserligen vara sant utan att vi har några belegg för att så är fallet, men utan evidens förblir omdömet blott ett tomt menande. Först det evidenta medvetandet om sakförhållandet *självt* – det vill säga insikten i att det faktiskt förhåller sig såsom omdömet låter påskina att det gör – skänker det sanna omdömet karaktären av kunskap.

Men om nu psykoanalysen är en utvidgning av vardagspsykologin, hur vinner psykoanalysen evidens och belegg för sina tolkningar av och sina teorier om det psykiska livets i första hand problematiska yttringar? Ja, i princip på samma sätt som vi i vårt vardagliga liv skaffar oss belegg för vår förståelse för varför en person plötsligt lämnade sin familj och flyttade till Spanien för att öppna ett kafé: förmodligen på ett ganska komplext och mångförgrenat sätt som ytterst kan beskrivas som att vi undan för undan, direkt eller indirekt, helt enkelt lär känna denne som person med allt vad det implicerar av att göra sig bekant med personens livsomständigheter, historia, karaktär etcetera.

Inom psykoanalysen tänker man sig förstås att den kliniska situationen – med dess specifika ramverk av ritualer och förhållningssätt som i förlängningen borgar för en intensiv överföringsrelation – utgör en privilegierad plats för att lära känna det psykiska livet med avseende på dess, i första hand, omedvetna skikt. En sak står hur som helst klart: då mänskliga beteenden, handlingar, känslor och tankar är djupt integrerade delar av en persons karaktär, livsomständigheter och historia så kan vi inom psykologin, i dess ursprungliga mening, inte skaffa oss evidens på samma sätt som till exempel inom fysiken – alltså genom kontrollerade och upprepbara experiment.

Men betyder inte detta att inom psykoanalysen så kan man omöjligt skaffa sig evidens som i en *egentlig mening* är vetenskaplig, exakt, precis, objektiv? Och måste inte psykoanalysen ändå vända sig till den utomanalytiska psykologiska forskningen för att vetenskapligt få sina teorier bekräftade eller falsifierade? Det beror på vad vi menar med exakthet och objektivitet. Vilket är mest exakt och objektivt⁷: Freuds sätt att förstå varför Lille Hans är rädd för hästar, eller en partikelaccelerator i dess förmåga att framställa den kausala interaktionen mellan subatomära partiklar? Svaret är förstås: ingetdera. Det saknas helt enkelt en gemensam måttstock utifrån

vilken frågan skulle kunna besvaras. Objektivitet och exakthet betyder kort sagt olika saker, och nås på olika sätt, beroende på vad man undersöker och vad man försöker förstå.

Möjligtvis skulle objektivitet i dess mest generella form kunna betyda något i stil med följande: en undersökning är objektiv om den lyckas få det som undersöks att visa sig självt *utifrån och såsom sig självt*, såsom det *är*. Och när det kommer till det psykiska i dess ursprungliga mening kan vi omöjligen få detta att visa sig självt utifrån och såsom sig självt med hjälp av metoder och tillvägagångssätt som hämtats från naturvetenskaperna. Om det är det mänskliga hos människan som ska efterforskas så kan vi inte objektivt vinna tillgång till detta med hjälp av till exempel sofistikerade mikroskop, utan vi är av väsentliga skäl hänvisade till tänkandets, lyssnandets, empatins och inkännandets evidenserfarenheter – allt annat vore djupt ovetenskapligt. Vi är alltså hänvisade till något som vi inom psykoanalysen skulle kunna säga är ett uttryck för vår *libido*, eller kort och gott: vår kärlek. Men vilken märklig vetenskap psykoanalysen måste vara där den vetenskapliga observationen måste vara genomsyrad av *kärlek* – snarare än, låt säga, neutralitet och perspektivlöshet – för att kunna leva upp till sådana ideal som vetenskaplig evidens och objektivitet.

Men om nu psyket i alla dess enskilda yttringar är djupt integrerat med sådana aspekter som personlig karaktär, livsomständigheter och historia, och om det alltså inte finns något sådant som ett »hur psyket egentligen fungerar», hur ska man då förstå psykoanalysens generella teorier som till skillnad från den enskilda fallstudien faktiskt gör anspråk på att säga någonting *allmänt*, någonting som går utöver det enskilda fallet? För ytterst är det ju detta anspråk på att systematiskt generera generell kunskap som gör psykoanalysen, till skillnad från vardagspsykologin, till en psykologisk vetenskap.

Även här måste vi gå tillväga på samma sätt som när det gäller begreppen objektivitet och exakthet. Givet det psykoanalytiska undersökningsrådets särprägel så har psykoanalysens generella kunskap helt enkelt en annan karaktär än naturvetenskapens. Där naturvetenskapens generella kunskap är induktiv, det vill säga utifrån studiet av en stor mängd instanser uttrycker allmänna lagbundenheter som är tänkt att gälla alla enskilda fall i kvantitativ mening; där försöker psykoanalysen, med utgångspunkt i den kliniska praktiken, formulera mönster, tendenser, former, principer och modeller vilkas generalitet ligger i det sätt som de skänker *nya perspektiv* på, och utvecklar en känslighet inför, det psykiska livet. Den teoretiska kunskapens generalitet ligger i det sätt som den hjälper oss att fördjupa vår förståelse av det enskilda fallet, och inte i att den subsumerar det enskilda fallet under generella lagar som skulle göra det möjligt att, givet vissa om-

ständigheter, förutsäga framtida händelseförlopp i det psykiska livet. Kort sagt, psykoanalysen genererar en form av kunskap vars generalitet står i tjänst hos psykologin *som vetenskaplig människokänedom*, och inte hos psykologin *som vetenskap om objektet människan*.

Den psykoanalytiska teorin kan därför inte läsas som om den hade karaktären av »så funkar det». En teori av denna karaktär blir lätt föråldrad i kraft av att senare forskning helt enkelt visar att det fungerar på ett annat sätt än det som teorin hävdar. (Från den experimentella psykologins perspektiv framstår det därför som ytterst märkligt att man inom ramen för dagens psykoanalytikerutbildning fortfarande ägnar så mycket energi åt att studera sådana föråldrade teorier som Freuds psykoanalys!) I stället måste man studera och tillgodogöra sig den psykoanalytiska teorin i form av vad Jurgen Reeder passande har kallat för en teoretisk »assimilering». ⁸ Teorin är ingen forskningsrapport där någon annan har gjort jobbet åt en för att sedan informera om slutresultatet. För att överhuvudtaget kunna förstås och fylla sin funktion av att generera psykoanalytisk kunskap måste teorin i varje särskilt fall reaktiveras, reaktualiseras eller internaliseras för att på så vis bli en del av det analytiska instrument med hjälp av vilket analytikern i sin kliniska praktik inte försöker vinna kunskap om, utan försöker *lära känna* det subjektiva erfarenhetsliv som han eller hon i bästa fall bjuds in i, och låter sig bjudas in i.

Den psykoanalytiska behandlingens evidensbasering

Men om vi nu går över till psykoanalysens kliniska behandlingsmetod måste vi väl ändå konstatera att den inte är vetenskapligt underbyggd? Eller för att använda ett modeord: att den inte är »evidensbaserad»? Återigen: det beror på vad man menar.

Tidigare talade jag om hur kunskap, sanning och evidens är intimt sammanflätade begrepp och utgör de väsentliga byggstenarna i vetenskapens idé: ett vetenskapligt omdöme får karaktären av kunskap i kraft av att omdömet sanning bekräftas genom evidens. Utifrån detta kan det tyckas vara ironiskt att psykoanalysen såsom den skapades av Sigmund Freud, och som i dag håller på att marginaliseras till följd av dess påstådda ovetenskaplighet och brist på evidensbasering, är den enda psykoterapeutiska behandlingsform som har gjort själva evidenserfarenheten – det vill säga analysandens emotionellt färgade insikt i sin själsliga dynamik – till sitt om inte enda så åtminstone centrala terapeutiska moment. I jämförelse med den kognitiva beteendeterapi – denna självpåtaga företrädare för vetenskaplighet men hos vilken sanning, kunskap och evidens inte har någon som

helst terapeutisk plats – är följaktligen den freudianska psykoanalysen en terapeutisk behandlingsform som har själva evidensen inbyggd i sin egen idé. Det är detta som gör psykoanalys till något annat än vad Freud kallar för suggestionsbehandling.

Även detta har förstås sin grund i det faktum att psykoanalysen är en utvidgning av vardagspsykologin. För psykoanalysen är de psykiska problemen subjektiva och inte objektiva problem. De psykiska problemen rör inte i första hand objektiva förhållanden i världen utan hänför sig i stället till de subjektiva förutsättningarna för livets och för världens framträdelse. Det vill säga, de psykiska symptomen är i första hand indikationer på inre konflikter och livsproblem, och inte uttryck för mekaniskt eller organiskt grundade störningar. Därför är symptomet någonting som man inom psykoanalysen anser vara värt att lyssna till, en ingång till subjektets omedvetna psykiska liv och till den mänskliga livsproblematik som symptomet är uttryck för. Att med olika medel på ett brådstörtat sätt försöka göra subjektet symptomfritt vore utifrån psykoanalysens synvinkel endast att stänga dörren till de större och allvarligare frågor som en behandling av det mänskliga hos människan i varje enskilt fall måste adressera. I dagens perspektiv – och jämfört med moderna terapeutiska behandlingsformer som är byggda på ett naturvetenskapligt fundament och som därmed från början gjort sig blinda för det genuint mänskliga – är därför den kliniska psykoanalysen något av en anakronism i och med att den inte låter sig bedömas utifrån hur snabbt och effektivt den lyckas avlägsna symptomen, vilket är vad begreppet »evidensbaserad» i dag har kommit att innebära. I stället bör den psykoanalytiska behandlingen bedömas utifrån hur väl den lyckas med uppgiften att frammana en förståelse och i evidens återbörd analysanden till sin egen psykiska realitet, och hur väl den därmed lyckas bidra till att utveckla, inte ett mer funktionellt *objekt*, utan ett friare och mer ansvarsfullt *subjekt* som på ett mer ändamålsenligt sätt förmår lösa sina inre och yttre konflikter. Det yttersta terapeutiska målet för en psykologisk behandlingsform som i dess egentliga mening är »evidensbaserad» stavas alltså *frihet* och inte lycka, välbefinnande eller välfungerande.

Jag inledde denna text med att säga att psykoanalysen i dag befinner sig i ett tillstånd av kris. Omdömet skulle kunna modifieras: Att vi systematiskt håller på att utrangera den psykologiska människokänedomens ur den psykologiska vetenskapen om människan och ur den psykiatriska vården av lidande människor – detta är onekligen tecken på kris. Men det är inte psykoanalysens kris.

Noter

1. Jfr Jurgen Reeder, *Psykoanalys i välfärdsstaten. Profession, kris och framtid*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2006, sid 125–132.
2. Thomas Nagel »Freud's Permanent Revolution» *Other Minds. Critical Essays 1969–1994*, Oxford University Press, 1994, sid 27.
3. Sigmund Freud »Studier i hysteri» [1895], *Samlade skrifter av Sigmund Freud. Band III. Tidiga skrifter och historik*, Natur & Kultur, 1997, sid 197.
4. Jfr Richard Wollheim »Desire, Belief, and Professor Grünbaum's Freud» *The Mind and It's Depths*, Harvard University Press, 1993, sid 91 f.
5. Jfr Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*, Yale University Press, 1970.
6. Sigmund Freud »Sorg och melankoli» [1917], *Samlade skrifter av Sigmund Freud. Band IX. Metapsykologi*, Natur & Kultur, 2003.
7. Jfr Jonathan Lear, *Open Minded. Working out the Logic of the Soul*, Harvard University Press, 1998, sid 24 f.
8. Jurgen Reeder, *Hat och kärlek i psykoanalytiska institutioner. En professions dilemma*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, 2001, sid 62–65.